

Inhoudstafel

Introductie	7
Marginalisatie van Palestijnse stemmen	16
Literatuur en het verzet tegen verlies	27
Internationaal recht en het verlies van rechten	60
Conclusie	79
Annex: Beknopte tijdlijn	82
Bibliografie	92
Dankwoord	99

Israël en de bezette Palestijnse gebieden

Waar kunnen we heen voorbij de laatste grenzen?

Waar vliegen de vogels voorbij de laatste hemel?

Waar slapen de planten na het laatste zuchtje wind?

Mahmoed Darwish

Dit essay is opgedragen aan de nagedachtenis van Leila Shahid. Leila belichaamde de Palestijnse strijd voor rechten en ze inspireerde talloze mensen om Palestina te koesteren. Ze droeg zoveel liefde, poëzie en pijn met zich mee. Maar de aarde benauwde haar, in de woorden van Mahmoed Darwish. Haar wijsheid, generositeit en elegantie hebben een onuitwisbare indruk op me achtergelaten. Haar herinnering zal velen in ons dagelijkse verzet tegen onrecht blijven sterken.

----- Wapenstilstandslijn (1949)

Kaart gecreëerd in februari 2026, gebaseerd op OCHA.

Introductie

De uitzondering van Gaza

In ons geheugen ligt een koloniale logica besloten, die bepaalt wie erbij hoort en wie niet, wie mag spreken en wie het zwijgen wordt opgelegd, welke levenden en doden waardig zijn, en welke levenden dood, nee, kapotgemaakt mogen worden (Çankaya, 2025, p. 251).

De Gaza-oorlog van 2023 markeerde een nieuw dieptepunt in de Palestijnse kwestie. Na de massamoord van Hamas op 7 oktober ontketende Israël een genocide die Palestijnen aan de rand van een onpeilbare afgrond bracht. Tegelijkertijd verscherpte deze oorlog bestaande tendensen van ontmenselijking: het relativeren, rechtvaardigen of ontkennen van internationale misdrijven. Deze ontmenselijking treft niet alleen Palestijnse lichamen, maar werkt door in beelden en stemmen: in wat zichtbaar wordt gemaakt en wat gezegd kan worden. Wat zich vandaag ontvouwt, is de voortzetting van een patroon dat het publieke discours in het Globale Noorden al decennia tekent. Dat bestaat uit de marginalisatie van Palestijnse verhalen en kennis, het bevoordelen van Israëlische perspectieven en het vasthouden aan een vermeende neutraliteit. Ondanks de overvloed aan bewijsmateriaal van internationale misdrijven is er tegelijk een hardnekkige weigering om het onrecht te erkennen of er het nodige gewicht aan te geven.

De combinatie van ontkenning en verregaande onverschilligheid leidt in het Globale Noorden tot een grote tolerantie voor menselijk leed. Veel politici en media wuifden de vraag

of Israël in Gaza een genocide aanrichtte initieel weg, om die later als extreem weg te zetten. Een groot deel van het publieke debat focuste op deze discussie – enerzijds een noodzaak, anderzijds een risico dat ze de aandacht afleidt van de misdrijven van het Israëlische leger. Veel voorstanders van het Israëlische beleid stelden dat het beschuldigen van Israël van genocide ongehoord of zelfs antisemitisch is, alsof de geschiedenis van vervolging van het Joodse volk en de Shoah de moderne staat Israël immuun maken voor dit specifieke internationale misdrijf. In de politieke wereld bleef verontwaardiging over Israël's concrete wreedheden echter grotendeels uit. Dat ledematen van kinderen zonder verdoving werden geamputeerd gold als onvermijdelijk, niet als het resultaat van aanvechtbare beleidskeuzes.

Dat patroon observeer ik zelf ook buiten het politieke domein. In gesprekken met mensen die verder van het conflict afstaan, of tijdens lezingen voor een breed publiek, merk ik vaak een ongemak zodra ik de horror concreet benoem om die tastbaarder te maken. Gesprekspartners zeggen dan dat ze zich moeilijk kunnen uitspreken, dat ze 'geen kant willen kiezen' omdat het conflict 'erg complex' is. Dat soort argumenten wordt zelden gebruikt wanneer het gaat over de Russische agressie tegen Oekraïne. Natuurlijk zijn er redenen waarom het lot van Oekraïense burgers sterker resoneert in Europa. Maar de kloof tussen de helderheid en ondubbelzinnige steun aan Oekraïne en de morele ambivalentie tegenover Palestijnse burgers toont hoe selectief politici omspringen met internationale normen en waarden. ' Hamas had maar beter moeten weten ' is geen moreel of juridisch aanvaardbaar antwoord op de wreedheden die het Israëlische leger tegen burgers begaat.

Concreet zien we een drukkende stilte die veel koloniale reflexen met zich meedraagt (Eddé, 2025). Die stilte vat ik zelf metaforisch op als een weigering om het onrecht echt te laten doordringen. Het is niet zo dat er niet over Palestina wordt gesproken. Integendeel: er is meer aandacht voor dan voor

Soedan en Iran, waar burgers eveneens worden geconfronteerd met nietsontziend geweld, maar waartegen wel westerse sancties gelden. Toch zien we in de Palestijnse kwestie iets apart: een aanvaarding van het onrecht, alsof het onvermijdelijk zou zijn. Vele mensen kijken naar dezelfde beelden van bombardementen en zien toch fundamenteel verschillende zaken. Ook dat is niet uniek; iets gelijkaardigs gebeurde in Syrië onder Assad, waar zijn aanhangers, ook in Europa, weigerden bombardementen op ziekenhuizen en chemische aanvallen te zien of te veroordelen. In elk conflict is er desinformatie, morele ambiguïteit en ontkenning. Het unieke aan de situatie in Palestina is dat er hier wél een brede groep van regeringen, kennisinstellingen en media bestaat die impliciet of expliciet een kant kiest. Het is in die uitzonderingsbehandeling van Israël dat zich de uniciteit van Gaza manifesteert.

De oorlog in Gaza is niet uitzonderlijk omwille van de doedol of de wreedheid van de oorlogvoerende partijen. Ook in Soedan vond in 2003 een genocide plaats en worden vandaag miljoenen burgers opnieuw blootgesteld aan massaal geweld, voornamelijk door de Rapid Support Forces die steun krijgen van de Verenigde Arabische Emiraten. De oorlog in Syrië kostte meer dan een half miljoen burgers het leven, grotendeels door toedoen van het Assad-regime. Hoe schokkend ook, intentioneel geweld tegen burgers is in huidige conflicten meer de regel dan de uitzondering. Het is de houding van westerse staten die uniek is. In geen enkel ander recent conflict kreeg een partij die massaal geweld pleegde tegen een ingesloten bevolking zoveel politieke, diplomatieke en morele rugdekking (Fassin, 2024). In geen enkel ander conflict toonden instellingen in het Globale Noorden zoveel steun voor een vreemde mogendheid dat ze bereid waren om fundamentele rechten in eigen land te beperken.

Zoals de Franse antropoloog Didier Fassin aankaart, stemden staten in het Globale Noorden grotendeels in met de verwoesting van Gaza. Verschillende landen zoals de Verenigde

Staten, het Verenigd Koninkrijk en Duitsland gingen verder dan passieve instemming: zij onderdrukten de rechten van diegenen die het recht van Palestijnen op een waardig leven verdedigden, door hun acties te criminaliseren, hen te intimideren of het zwijgen op te leggen. Bovendien legitimeerden ze die in zekere zin ook door Israël een moreel overwicht toe te kennen en zijn militaire respons na 7 oktober zonder meer als legitieme zelfverdediging voor te stellen. Hierbij reduceerden ze Palestijnse burgerdoden en de vernietiging van Gaza tot nevenschade. In het licht van de vermeende existentiële dreiging waar Israël mee kampt, zagen ze die als onvermijdelijk.

Het was tevergeefs wachten op een officiële kritische stem die durfde opwerpen dat Israëlsche burgers weliswaar het slachtoffer werden van internationale misdrijven, maar dat Palestijnse gewapende groepen Israël niet in zijn bestaan bedreigden. Pas na weken massaal geweld klonk de eerste terughoudendheid, toen België en Spanje wezen op Israëls verplichtingen onder het internationaal humanitair recht. Dit leidde echter niet tot een kritische herziening van de visie dat Israël enkel zijn recht op zelfverdediging uitoefende. Integendeel, sinds de genocide in Gaza zwijgen steeds meer beleidsmakers of wringen ze zich in bochten om Israëls militaire acties te legitimeren. Daarbij wordt regelmatig verwezen naar de historische verantwoordelijkheid van Europese staten voor de Shoah. Morele en historische rechtvaardigingen worden aangewend om internationale misdrijven voor te stellen als het gevolg van een quasi-natuurwet waartegen in de huidige wereldorde niets kan worden ondernomen.

Zo contrasteert het Europese beleid tegenover Israël scherp met de constructieve houding in andere actuele conflicten of opstanden. Toen Rusland in 2022 Oekraïne binnenviel, erkende de Europese Unie het Oekraïense verzet meteen als legitiem. Ook de protesten tegen het regime in Iran leidden snel tot Europese steun. In de Palestijnse strijd voor zelfbeschikking blijven die bereidwilligheid en morele helderheid uit. Zelfs

vreedzaam verzet roept in politieke kringen vaak ongemak op. Beleidsmakers beroepen zich op de complexiteit van het Israëlsch-Palestijns conflict en Israëls veiligheidsbesognes om geen actie te moeten ondernemen of uitspraken te doen. Meer dan ooit legt deze asymmetrie de rekbaarheid of relativiteit van Europese normen en waarden bloot. Niet elk volk krijgt het recht om zich tegen onderdrukking te verzetten: van de Palestijnen wordt verwacht dat ze zich bij Israëls overheersing neerleggen.

Verbeelding als toegangspoort tot onrecht

Het is gemakkelijker om je de ervaringen in te beelden van mensen die het meest op je lijken en het dichtst bij je staan: je beste vriend(in), de persoon die vlak naast jou uitgleed op het ijs. Door verbeelding en representatie – films, gedrukte verhalen, verslagen uit tweede hand – kan je als het ware het leven binnenstappen van mensen die ver weg zijn. Deze imaginaire intrede is het meest uitgesproken op individueel niveau, omdat je je kan voorstellen het hongerige kind te zijn, maar niet de regio waar een miljoen mensen honger lijden. Soms, echter, wordt het verhaal van één persoon de toegangspoort tot grotere gebieden (Solnit, 2014).

Voor mij vormde de verbeelding de sleutel tot mijn interesse in onrecht dat mensen ver weg, zowel in tijd als in ruimte, ondervinden. Reeds als tiener was ik in het bijzonder getroffen door de Shoah en de Palestijnse kwestie. Ik zag er geen tegenstelling in. Ook ging ik het ongemak rond complex daderschap en slachtofferschap in Israël en Palestina niet uit de weg. Voor velen blijkt dat echter moeilijk: nabijheid tot het ene volk zonder afstand van het andere. Het afsluiten van ons empathisch vermogen veroorzaakt echter nieuw onrecht. De Nederlands-Palestijnse dichter Ramsey Nasr maakte dit op

indringende wijze duidelijk tijdens een televisieoptreden kort na het begin van de oorlog in Gaza. Om hen te onttrekken aan de anonimiteit las hij de namen voor van Palestijnse doden. Dat wij de namen kennen van Israëlische doden en gijzelaars problematiseert Nasr niet: het getuigt van betrokkenheid en empathisch vermogen. De vraag die hij stelt is of Palestijnse levens dezelfde waarde voor ons kennen.

Kennen wij ook de namen van hun dode baby's, hun vernederde grootouders en hun vermoorde kinderen? Kennen we hun individuele dromen, vrienden, schoolrapporten? Palestijnse levens worden doorgaans per aantal genoemd: 48 doden, 1200 gewonden. Geen namen, maar nummers. Dit geeft aan hoe wij ons mededogen verdelen... (Nasr, 2023).

De moeilijkheid om onze verbeelding over onrecht te verruimen, spruit vooral voort uit het ongemak om met complexiteit en morele ambiguïteit om te gaan. Betrokkenheid bij historisch en actueel onrecht vraagt een bereidheid om zonder angst te denken, zonder vooraf gegeven zekerheden of ideologische houvasten. Dit benoemde Hannah Arendt als 'denken zonder leuning' (2021). In een wereld waarin concentratiekampen mogelijk zijn, bestaan er geen morele of conceptuele leuningen om ons te leiden in het zien, oordelen en handelen. Dat maakt het denken onzeker en ongemakkelijk. Maar precies daarin schuilt ook een vorm van vrijheid: er is ruimte om tegenstrijdige, schurende waarheden te omarmen en naast elkaar te laten bestaan.

Die houding van openheid voor ongemak en morele spanning vormt ook het vertrekpunt van mijn betrokkenheid bij de Palestijnse kwestie. Die gaat terug tot het prille begin van het vredesproces in 1994, toen ik als tiener naar Jordanië en Israël reisde. Van de Palestijnse gebieden kende ik niet veel meer dan de beelden die ik als kind zag op tv – van geweld tegen stenengooiende Palestijnen. Bij mijn eerste bezoek aan Jeru-

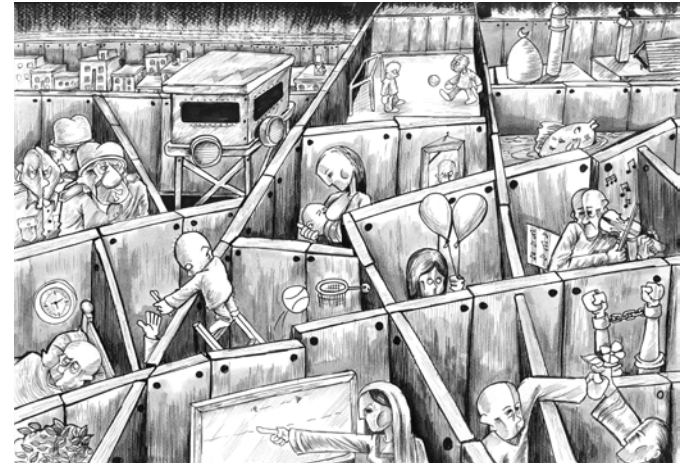
zalem was ik getroffen door de scherpheid waarmee de gids mijn naïeve vragen afsloeg over wat zich achter de Westelijke Muur (Klaagmuur) bevond. De schittering van de Rotskoepel wakkerde mijn nieuwsgierigheid aan.

Eenmaal thuis besepte ik na wat zoekingswerk dat ik ook de Palestijnse gebieden had bezocht. Ik begon me intensief in te lezen en besloot Midden-Oostenstudies te doen. Daarna kon ik bij Pax Christi Vlaanderen en Broederlijk Delen aan de slag, waar ik meer dan vijftien jaar als beleidsmedewerker werkte. Door intensieve aanwezigheid op het terrein en contacten met Palestijnse en Israëlische mensenrechtenactivisten en academici ontwikkelde ik een sterk ervaringsgerichte kennis. In 2016, na de publicatie van het boek *Israël en Palestina: de kaarten op tafel* (met Ludo Abicht), werd mij de toegang tot Israël – en dus ook tot Palestina – ontzegd. Dat weerhield mij er echter niet van om de Palestijnse kwestie van dichtbij te blijven volgen, onder meer via mijn betrokkenheid bij de leerstoel voor de Palestijnse dichter Mahmoed Darwish bij Bozar.

Deze ervaringen, in combinatie met de toenemende marginalisering van Palestijnse narratieven en schendingen van rechten, versterkten mijn overtuiging dat het internationaal recht en de kunsten complementair zijn in de strijd tegen onrecht in Palestina. Het recht biedt een objectief kader: het benoemt misdrijven, legt verantwoordelijkheden vast en maakt rekenschap mogelijk. Tegelijkertijd blijft dat juridische kader vaak abstract, technisch en voor velen moeilijk toegankelijk. Volgens de benadering van de Belgische priester en sociaal hervormer Joseph Cardijn, biedt kunst een complementaire invalshoek die het mogelijk maakt om te zien, oordelen en handelen. Waar het recht ordent en kwalificeert, maakt kunst ervaringen van onrecht tastbaar. Ze geeft niet alleen bepaalde ervaringen van onrecht weer, maar creëert ook de ruimte om die ervaringen concreet te maken en openheid te scheppen voor ongemak. Zelf focus ik mij vooral op literatuur. Als kind wakkerden verhalen mijn interesse in onrecht aan en maakten

het ‘verre nabij’, in de woorden van de Amerikaanse filosoof Rebecca Solnit (2014, p. 194). Poëtische taal verbloemt de werkelijkheid niet alleen. Ze kan die ook glashelder beschrijven en ons dwingen om niet weg te kijken.

In dit klimaat waar bewezen feiten doelbewust in twijfel worden getrokken, is de verbeelding essentieel. Verhalen pretenderen niet dé waarheid te brengen, maar ze kunnen wel inzicht bieden in onrecht. Wanneer juridische of politieke erkenning ontbreekt, biedt de verbeelding een andere toegang tot onrecht en verlies: ze maakt zichtbaar wat anders onzichtbaar blijft en stelt ogenschijnlijke evidenties ter discussie. Bovendien laat ze toe om met complexiteit en morele ambiguïteit om te gaan. Daarom pleit ik voor een herwaardering van artistieke praktijken als complementaire vormen van kennis. Kunst kan bijdragen tot de documentatie en herinnering van onrecht en het verzet ertegen voeren. In situaties van groot onrecht en uitzichtloosheid kan kunst het denken over recht aanwakkeren. Ze kan onze ‘rechtvaardigheidsverbeelding’ openen: manieren waarop we nadenken over gerechtigheid binnen bestaande juridische kaders en daarbuiten (Herremans & Destrooper, 2021). Vanuit die complementariteit tussen het internationaal recht en de kunsten onderzoek ik hoe beide domeinen een essentiële rol spelen in het verzet tegen verlies en uitwissing in Palestina. Daarbij analyseer ik hoe verlies wordt verbeeld in fictie, en hoe rechten collectief worden gearticuleerd en verdedigd binnen juridische en politieke arena’s.

Illustratie van Mohammad Sabaaneh